

УДК 929(477) Полонська-Василенко Н. Д.

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ)*

ЛІТОПИСЦІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК: НАТАЛІЯ ДМИТРІВНА ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884–1973) — одна з перших літописців та історіографів високої Української академії наук. Особистий погляд науковця, багаторічного співробітника Української академії, сучасника подій у країні Н. Д. Полонська-Василенко виклала в двотомній науковій праці з історії Української Академії наук у 1918–1940 рр. «Українська академія наук (Нарис історії)» (Мюнхен, 1955–1958), незвичній для часу й умов, за яких вона з'явилася, а також за обраними методами, структурою та змістом.

Нарис проаналізовано з урахуванням джерельної бази, особливостей структури, обраних методів і засобів розкриття викладеної теми. Окреслено нестандартні авторські підходи до розкриття теми впливу політики радянської держави на розвиток наукової думки та долі науковців і співробітників. Наголошено, що авторка першою в тогочасній українській історіографії уклала своєрідний «реєстр» співробітників Академії наук, які зазнали різних форм політичних репресій, і їхніх здобутків для біографічних, просопографічних та інших досліджень у контексті історії наукових установ.

Визначено унікальність праці як соціокультурного, історично-антропологічного, просопографічного джерела з історії Академії наук. Вивчення праці як джерела дало можливість означити кілька перспективних напрямів дослідження історії Академії наук України, зокрема: взаємодія науковців установи та влади; Академія наук як «місце пам'яті» та ін.

Ключові слова: Українська академія наук, історія, джерело, спогади, політичні репресії.

Ім'я історика України Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884–1973), універсальної дослідниці в галузі гуманітарних студій (історії Запоріжжя та Південної України XVIII ст., археографії, джерелознавства), професорки високих шкіл в Україні та за її межами,

стало інтелектуальним відкриттям у незалежній Україні. Н. Д. Полонська-Василенко була свідком заснування та становлення Української академії наук і стала чи не найпершим її історіографом. Її праці «Українська академія наук (Нарис історії)» [14] та «Історія України» [11] на початку 1990-х рр. стали одними з перших перевидань праць українських істориків, написаних в еміграції та доступними українським науковцям і вдячним читачам та шанувальникам її творчості. Відтворені видання супроводжували перші біографічні дослідження про авторку (В. Ульяновський, І. Верба, П. Овчаренко, О. Рубльов та ін.). За роки незалежності України з'явилися статті та монографії, присвячені Н. Д. Полонській-Василенко [1], зокрема, до 130-ліття від дня народження вченої (2014) Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського опублікував шість статей у часописі «Ukraina Magna» (2016). Фактично усі дослідники життя і творчості Н. Д. Полонської-Василенко приділяли увагу праці «Українська академія наук (Нарис історії)», присвяченій історії високої академічної установи. Робота згадується у багатьох статтях сучасних істориків, подається її загальна характеристика, аналізуються окремі аспекти. Але повноцінне дослідження твору «літописця Української Академії Наук», за висловом М. О. Міллера, ще на часі.

Двотомник «Українська академія наук (Нарис історії)» перевидався в Україні тричі (1992, 1993, 1995). Праця відрізняється від попередніх видань з історії Української Академії Наук в Радянській Україні. З одного боку, вона є завершеним історичним дослідженням, а з іншого — цінним джерелом різноманітної інформації з життя Української академії наук у її перше тридцятиліття. Унікальність роботи полягає в тому, що Н. Д. Полонська-Василенко була безпосередньо причетна до створення та діяльності УАН. Особливості джерелознавчого значення праці поки ще залишаються недостатньо дослідженими.

Історія створення нарисів історії

Праця Н. Д. Полонської-Василенко «Українська академія наук (Нарис історії)» незвичайна для тих часу й умов, за яких вона з'явилася¹. Разом із багатьма представниками української наукової еліти Н. Д. Полонська-Василенко опинилася в полоні комуністичної влади, противитися якій було неможливо. В 1943 р. Наталія Дмитрівна виї-

¹ Зазначимо, що майже одночасно в Мюнхені з'явилися праці колег Н. Д. Полонської-Василенко по ВУАН та наукових і навчальних установ товариств в еміграції — В. П. Петрова «Українська інтелігенція — жертва більшовицького терору» (1956), М. О. Міллера «Археологія в СРСР» (1954), Б. Крупицького «Українська історична наука під советами» (1957) та інших, у яких розкриваються окремі теми з історії ВУАН і долі її співробітників.

хала за кордон. Її від'їзд був вмотивований політичною ситуацією в країні та відомими обмеженнями фахово та повноцінно досліджувати історію України. Свій особистий погляд науковця, багаторічного співробітника Української академії, сучасника подій в країні Н. Д. Полонська-Василенко виклала в науковому життєписі з історії Української Академії наук. Праця вийшла друком у 1955 (Ч. I) та 1958 (Ч. II) роках під час роботи науковиці в Інституті для вивчення історії та культури СРСР у Мюнхені.

Цю працю тематично доповнюють інші роботи дослідниці, зокрема «Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені большевиками» [9], «Історична наука в Україні за советської доби і доля істориків» [10], «Нове фальшування історії (З приводу 40-ліття ВУАН)» [12] тощо. У цих та інших роботах, дотичних за тематикою та проблематикою до історії Академії Наук, відзеркалено екзистенційне розуміння завдань українського вченого на еміграції.

Загальна характеристика праці

Праця складається із двох частин і хронологічно охоплює період від 1918 до 1941 рр. Перша з них присвячена подіям від становлення УАН до 1930 р., а друга — періодові ВУАН у 1930–1941 рр. Кожна частина містить п'ять проблемно-хронологічних розділів, поділених на параграфи, та супроводжується додатками.

У тих умовах, у яких опинилася Н. Д. Полонська-Василенко та її колеги-науковці, кожен намагався обрати свою стратегію інтелектуального самовираження. Свою стратегію обрала і авторка праці. У передмові до першої частини вона наголошує відмінність обраного жанру від усталених історій наукових закладів тим, що «...тема далеко відходить від суто наукової оцінки діяльності» і досягнень Української Академії Наук і набуває політичного характеру, що обумовило самі назви розділів, параграфів і додатків. Н. Д. Полонська-Василенко, за її словами, намагалася дати правдиву історію Української академії наук від початку її створення до 1941 р., від розвитку незалежної наукової думки до «...повної перемоги партії над нею». Наскрізною темою твору є розкриття впливу політики радянської держави на розвиток наукової думки та долі науковців і співробітників. Змістом першої частини праці є «...боротьба за незалежність наукової думки Академії Наук» (1918–1930), другої — «...агонія Академії і повна перемога партії над нею» (1931–1941) та знищення найкращих досягнень науки і культури доби «визвольних змагань» і науковців цього періоду. Остання теза є пріоритетною у другій частині праці. В її контексті історик формулює, на наш погляд, головне для себе завдання — зберегти «...для майбутніх істориків

бодай частину імен тих науковців, які працювали в ній і за всяких умов творили духовні цінності української культури» [14, ч. 2, передмова]. Висвітлення політики «радянзації» та «комунізації» «головної фортеці української культури» і науки — ВУАН та її наслідків стає методологічною основою праці Н. Д. Полонської-Василенко.

Подібний підхід був використаний у роботах інших дослідників цієї теми. Так, В. П. Петров, добре знайомий з Наталією Дмитрівною по співпраці в ВУАН та на еміграції, у праці «Українська інтелігенція — жертва більшовицького терору», що вперше вийшла друком у Мюнхені в 1956 р., зазначав: «Ідея Чеки, в протилежність цьому, пов'язана не з ідеєю особи, а з ідеєю кляси, з протиставленням особи клясі ... Вчинок не вирішував долі людини. Людину засуджували й знищували не за конкретні її вчинки. Особа й її діяльність не грала ролі. Ідея масового знищення, — ось та нова ідея, яку висунув більшовизм...» [7, с. 626]. Аналогічну думку повторює Наталія Дмитрівна без посилання на джерело в праці «Про нечисленних з-поміж незчисленних» (1960), присвяченій 30-літтю процесу СВУ [13, с. 455].

У відповідності до зазначеної мети авторка виокремлює кілька періодів в історії Академії наук в 1918–1941 рр., події яких ґносеологічно пов'язані з різними етапами історії розвитку Національної академії наук, що розгорталися в часі. Відповідні назви розділів праці — «Українська Академія Наук за Гетьманату та Директорії», «Загальні умовини праці ВУАН за часів непу», «Всеукраїнська Академія Наук за період 1924–1930 рр.», «Українська Академія Наук у 1930–1933 роках», «Українська Академія Наук у 1934–1941 роках», «Репресії в Академії Наук», «Матеріальний та побутовий стан Академії Наук», «Наукова праця Академії Наук УРСР». У них вона послідовно фіксує, як змінюється обличчя Академії від «доби блиску ВУАН» до знищення найкращих досягнень попереднього часу та панахиди над нею. Розподіл на розділи зроблено за хронологією та соціально-політичними критеріями.

Авторка висловлює також намір звернути увагу демократичного світу на фальшування історії Академії (наприклад, дата заснування УАН та її відкриття 14 листопада 1918 р.). У цьому контексті вона подає відомі їй дані про ґноблення української науки та її представників із боку українського радянського уряду та його партійного керівництва в особах М. О. Скрипника, В. П. Затонського, П. П. Поштишева та ін. [14, ч. 1, с. 5, 6, 16].

У книзі чітко виокремлюються кілька дійових «осіб» в історичному часі — Українська академія наук, радянська влада, співробітники установи та сама авторка як учасник історичного дискурсу.

Навколо них відбувається реконструкція історії високої наукової установи. Обрані авторкою методологія та ракурс історичного бачення потребував від неї залучення різних методичних прийомів і різних форм викладення матеріалу та визначення структури праці.

«Друковані джерельні матеріали»

У Передмові до першої частини праці Н. Д. Полонська-Василенко пише, що вона побудована на «друкованих джерельних матеріалах» і «особистих спогадах». Академічне життя установи докладно розкривається на основі доступних дослідниці кількох груп джерел. Серед джерел першої групи переважають друковані в Україні або передруковані за кордоном «Звідомлення» УАН–ВУА [Додатки 1–6; 14, ч. 1, с. 111–128], «Наукові записки» відділів, звіти відділів (переважно I та II відділів), комісій, наукових товариств при ВУАН, протоколи та доповіді засідань Спільного зібрання, «Вісті ВУАН», часопис «Україна», «За Радянську Академію» тощо, а також наукові й науково-популярні праці, преса, видані за кордоном [165 позицій; 14, ч. 2, с. 200–207].

За структурою та хронологією роботи документальні джерела представлені нерівномірно, що дає змогу об'єктивно та з розумінням віднестися до наявних прогалин при реконструкції історії Академії наук Н. Д. Полонською-Василенко. Наведемо лише один приклад, що стосується «виборів академіків» до ВУАН у 1929 р. [14, ч. 1, с. 59–64]. Опис цих виборів авторка розпочинає зі слів: «...1929 року Рада Народних Комісарів УРСР...», водночас, йдеться про «Постанову Ради Народних комісарів УСРР про поповнення Всеукраїнської академії наук новими дійсними членами та про порядок добору їх» від 16 квітня 1929 р. [4, с. 26–27].

Авторка не посилається при цьому на інші нормативні документи НКО УСРР, політбюро ЦК КП(б)У, в яких докладно, послідовно, покроково викладено «сценарій» обговорення кандидатур у дійсні члени ВУАН та їхнє обрання, зокрема про залучені до виборів «...широкі кола робітників, наукової суспільності та широкі робітничо-селянські маси». У тексті параграфа «Вибори академіків» наводиться лише одна дата — 29 червня 1929 р., день «виборів нових академіків». Водночас авторка чітко визначила своє ставлення до знаменної події у житті Академії, вдало передала драматизм і глибоке розуміння нею та співробітниками-однодумцями того, що відбувалося навколо виборів, передвиборчий ажіотаж і методи «формування» «перевіраних» списків кандидатів тощо. Текст насичений своєрідними авторськими коментарями, оцінками, іменами, що зазвичай залишається за текстом аналогічних історій наукових установ

і робить працю Н. Д. Полонської-Василенко своєрідним джерелом для розкриття різних аспектів академічного життя.

Найповніше представлена інформація щодо діяльності І-го історично-філологічного відділу, наближеного за тематикою та проблематикою до особистих інтересів науковця. Нагадаємо, що Наталія Дмитрівна близько стояла до УАН від початку її заснування. У 1924 р. вона була зарахована до штату Академії на посаду наукового співробітника з особових доручень (за іншими даними — на посаду нештатного постійного співробітника мистецької секції Інституту української наукової мови). Надалі працювала в Постійній комісії для складання Біографічного словника діячів України (1925–1933), Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. (1929), Археографічній комісії ВУАН (1930–1934).

Дослідниками історії наукових інституцій виключна роль відводиться джерелам, які дають змогу оцінити надбання та охарактеризувати важливіші наукові аспекти діяльності установи. У цьому сенсі обмеженість джерельної бази для історика такого рівня як Н. Д. Полонська-Василенко, званої в професійному середовищі своїм вмінням працювати з джерелами різних видів, не стало перешкодою в досягненні поставленої мети. У Передмові до другої частини авторка наголошує, що опрацювання історії ВУАН є колективною працею науковців різних фахів, які «...могли б ґрунтовно оцінити її наукові досягнення в різних галузях знання», маючи на увазі і відповідну джерельну базу. Наративний характер викладення матеріалу, на нашу думку, найбільше відповідає авторському задуму та джерельним можливостям.

«Особисті спогади» Н. Д. Полонської-Василенко

Другою категорією джерел, на яких побудована праця Н. Д. Полонської-Василенко, є її «особисті спогади», які вона не коментує. Нам уявляється, це визначення містить у собі досить складну структуру власної оцінки та відображення історичних подій. Цю структуру формують спогади авторки про знакові події з власного життя, діяльності академічної установи, колег по спільній праці, біографічні відомості про осіб, що згадуються в тексті, факти та події, не відображені в офіційних документах конкретної історичної доби і які не завжди можна почерпнути з інших джерел, — тобто все те, про що вона пригадує через кілька десятиліть і доповнює власними рефлексіями та ремінісценціями. До важливих чинників, за якими оцінюється цінність джерела «особисті спогади» належить безпосередня причетність автора до подій, які вона описує не лише як самовидиця, а й як науковець. Із часом вони набувають значення джерела з «перших рук».

Власні архіви авторки були загублені двічі — під час евакуації Академії в 1941 р. (за спогадами, близько 100 тек) і переїзду родини з Праги до Німеччини (Баварія). У наш час рукописи, дослідницькі матеріали, особисті документи та епістолярій зберігаються майже в 20 фондосховищах та наукових інституціях України, Німеччини, США. Дослідники творчості Н. Д. Полонської-Василенко зазначають, що працювати над власними спогадами Наталія Дмитрівна розпочала з 1945 р. Перші надруковані нею біографічні спогади, присвячені М. П. Василенку (1948, 1951)², А. Ю. Кримському (1949, 1953), Л. Старицької-Черняхівської (1950), М. С. Грушевському (1953), П. П. Скоропадському (1954), передували «Історії Академії Наук» і як окремі сюжети або факти з них були включені авторкою до зазначеної праці. Над іншими спогадами Наталія Дмитрівна працювала паралельно з «Історією» і згодом, до кінця життя. Тому розпорошені по тексту спогади важливі для уявлення змісту подій і ролі в них згаданих осіб.

Пам'ять Наталії Дмитрівни зафіксувала безліч споминів про минуле, що згодом придалися до персонологічних текстів про друзів, колег, а також подій, свідком і учасником яких вона була. «Спогади» авторки настільки органічно вписані в текст нарису, що інколи виокремити їх із інших джерел дуже складно, якщо їм не передують «пригадаймо» або інші слова. Інколи, відтворений із пам'яті через певний часовий проміжок після описуваних подій епізод потребує документальних підтверджень. Так, характеризуючи дії керівництва Добровольчої армії Денікіна щодо перетворення УАН на Київську філію АН Росії та інші способи знищення УАН, Н. Д. Полонська-Василенко згадує про серпневу поїздку 1919 р. представників від найбільших українських наукових закладів до Ростова на Дону — академіка М. П. Василенка і ректора Українського університету Т. П. Сушицького, «...з дорученням добиватися зміни ставлення до українських установ» [14, ч. 1, с. 19]. Як свідчать документи, 25 серпня 1919 р. до керівництва генерала Денікіна були відрядженні академіки Б. О. Кістяківський та С. П. Тимошенко. Друга поїздка відбулася у листопаді 1919 р., до складу делегації входили М. П. Василенко та Т. П. Сушицький.

До тексту нарисів включено багато особистих спогадів авторки як переосмислення прожитого, що разом із авторським тлумаченням, створюють завершену композицію сюжетів і впливають на повноту їх відтворення. Так, до першої частини праці окремим параграфом

² У фонді М. П. Василенко (ЦДАМЛМ, № 542) зберігається кілька варіантів нарисів Н. Д. Полонської-Василенко про М. П. Василенка, написаних між 1935–1943 рр.

входить «Процес Центра Дій»³ [14, ч. 1, с. 49–51] — великий політичний процес, що торкнувся безпосередньо ВУАН. Джерелом для написання розділу як вказує авторка, послужив «Стенографический отчет» із політичного процесу, надрукований у Парижі в літературно-політичній газеті «Звено», додатку до газети «Последние новости» (1924, березень – квітень)⁴ і власні спогади (на лаві підсудних опинився її чоловік — академік М. П. Василенко й багато осіб, яких вона знала особисто). У 1956 р. змістовні джерела та спогади про політичний процес 1924 р. були видані Українською вільною Академією наук окремою брошурою у серії «Політичні процеси». У 2011 р. спогади «Процес Центра Дій» увійшов до книги «Спогадів» (Процес «Центра Дій» 1924 р.) і став доступним українським читачам. [13, с. 337–352].

Наталія Дмитрівна наповнює текст фактами, особистими враженнями, нюансами, характеристиками, що набувають особливу цінність як джерела для створення «правдивого», не сфальшованого життєпису Академії Наук, а подіям і вчинкам осіб надають конкретний зміст. Ось як Н. Д. Полянська-Василенко коротко та виразно відтворює образ дій військового керівництва генерала Денікіна щодо УАН: «Добровольча армія вступила у Київ 30 серпня 1919 року ... На другий день вже було знято вивіску Української Академії Наук» [14, ч. 1, с. 19].

У відповідності до зазначеної мети авторка систематично рік за роком наводить факти, що свідчать про те, як поступово змінюється статут ВУАН, її керівний склад, структура установи, проблематика та тематика діяльності структурних підрозділів, матеріальний і духовний стан співробітників і загалом — «обличчя» національної Академії.

Так, вона описує одне з Спільних зібрань березня 1929 р., на якому був урочисто відсвяткований ювілей «...великого російського письменника і революціонера М. Чернишевського». Але на ньому не було згадано «ні словом про Шевченка», з болю відмічає Наталія Дмитрівна [14, ч. 1, с. 58]. У іншому місці вона наводить факт маніпуляції організаційними проблемами науки під час одного з засідань Спільного зібрання, що на кінець 1920-х набули суто агітаційно-пропагандистський зміст. На них переконували науковців у величч «советської влади» та намірі останньої «поставити її (Академію) матеріально на високий рівень». Після одного багатоденного засідання, «підпертого цифрами», на тему як дорого коштує Україні приєднаний до неї Донбас, «...що не дає можливості підтримати Академію Наук, один з співробітників запитав: “Як що Донбас так

³ Повна назва процесу — справа «Київського обласного центру дії» (1923–1924).

⁴ Посилання на джерело Н. Д. Полонської-Василенко.

дорого коштує й не дає жодного прибутку, чи не ліпше Україні відмовитися від нього?» [14, ч. 1, с. 54].

Багато подій із історії установи ілюструються в тексті як власними, так і споминами колег по спільній праці в Академії Наук і на еміграції. Спогади учасників і свідків про події тридцятирічної давнини, обставини та форма їх відтворення дозволяють розглядати спосіб передачі пам'яті як «комунікативну традицію». Джерелом спогадів у нарисі історії виступає колективний досвід людей, занурених у соціальні відносини в історичному контексті (колективний досвід у певному соціальному середовищі). Нагадаємо, що разом із Наталією Дмитрівною у Баварському осередку в наукових, навчальних установах, товариствах, часописах⁵ у різні часи працювали її колеги по Академії наук 1920–1930-х рр. — Д. І. Дорошенко, О. П. Оглоблин, Б. Д. Крупницький, Л. О. Окіншевич, В. В. Міяковський, В. М. Щербаківський, В. П. Петров, П. П. Курінний та ін.

Так, описуючи «катастрофічні» для академічного життя події 1921 р. і «вміравшого від голоду Києва», Наталія Дмитрівна наводить великий фрагмент з автобіографічного твору В. П. Петрова «Болотяна Люкроза»⁶, та одного з «грона неокласиків» — Ю. Клена. Обидва були надруковані в Мюнхені відповідно в 1946 р. та 1947 рр. [14, ч. 1, с. 23, 24]. Посилань на спогади колег у тексти нарисів багато. Маємо припущення, що окрім надрукованих, окремі фрагменти спогадової частини були згадкою інших учасників подій того часу, тобто своєрідні «усні спогади».

Біографічні нотатки

Спогади, разом із біографічними сюжетами, згадками про осіб маляють колоритне тло оточення Наталії Дмитрівни, характеризують її блискучі комунікативні здібності в стосунках із різними представниками тогочасного культурного та наукового середовища, а також із науковцями міжвоєнної та повоєнної еміграції. Творчі й особисті взаємини, спільна праця у різні роки в українських навчальних закладах, наукових товариствах, ВУАН та інших інституціях, вишах, товариствах в Україні, Чехословаччині та Німеччині посприяли об'єднанню в єдине полотно розрізнених фактів із історії та життя Академії і наповнити його дійовими особами.

⁵ У містах Баварського наукового осередку в 1940–1950 рр. існували Український вільний університет, Богословська академія української автокефальної православної церкви, Інститут для вивчення історії та культури СРСР, Українська вільна академія наук, Наукове товариство імені Шевченка, Історично-філологічне товариство, Українське історичне товариство тощо.

⁶ В Україні твір В. П. Петрова «Болотяна люкроза» вперше було надруковано в 1992 р.

За спогадами чоловіка О. М. Моргуна, квартира Наталії Дмитрівни та Миколи Прокоповича на Тарасівській стала місцем спілкування української інтелігенції. «Де б вона не проживала, хата її притягає інтелектуальну українську еліту, починаючи з останніх могок Старої Української Громади. Через «салон» Полонської-Василенко пройшли майже всі культурні діячі України» [5, с. 52]. Близький товариш і друг родини Наталії Дмитрівни по спільні праці в Україні й на еміграції О. Оглоблин у статті з нагоди 80-ліття історика охарактеризував цей напрям творчості як «дорогоцінний документ епохи, вправлений у рамку блискучого літературного твору»: «Як кожен правдивий історик, історик з Божої ласки, Наталія Дмитрівна має свою інтимну сферу творчості, де глибина наукової думки й історичного чуття органічно сполучена з любов'ю до того, що колись жило і творило, страждало і радило...» [6, с. 100].

Біографічна інформація разом із спогадами суттєво конкретизують, ілюструють і поповнюють змістовну частину праці. Кожна сторінка книги насичена іменами, розлогою або короткою інформацією про фах, статус в академічній структурі особи, участь у конкретних подіях, взаємостосунках в середині академічної спільноти (переважно, історико-філологічного відділу), біографічними відомостями тощо.

Коротку біографічну інформацію щодо співробітників Української академії наук містять додатки, складені авторкою до двох частин нарисів. Це «Реєстр дійсних членів Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) в Києві з зазначенням дат народження й смерті, стислого фаху, урядово-адміністративних функцій та форм репресій», «Персональний склад історичних установ на 1 липня 1929 р.», «Співробітники ВУАН заарештовані і засудженні в зв'язку з процесом Центра дій» і «Співробітники заарештовані і заслані в зв'язку з процесом СВУ 1929–1930 рр.», «Список дійсних членів Всеукраїнської Академії Наук», «Список співробітників Української Академії Наук за фахами» [14, ч. 1, с. 128–138; ч. 2, с. 151–194].

До більшості імен в основному тексті та додатках, по можливості, додаються доступні авторці біографічні відомості. Це дати життя або одна з дат, праця в установі (вказівка на фах, назва відділу, посада, роки праці або з якого року працювала особа), форми репресій, рік (рідко роки), місце заслання тощо. Наталія Дмитрівна сподівалася, що надані нею, навіть у такій формі скорочені біографічні відомості у майбутньому будуть поступово поповнюватися новою інформацією, що посприятиме збереженню пам'яті про осіб, які працювали в академічній установі в зазначені в праці роки.

Особливе значення для дослідження історії Української академії наук набувають перші в української історіографії зведені списки дійс-

них членів, членів-кореспондентів і співробітників усіх рівнів, які працювали в УАН, ВУАН, АН УРСР в 1918–1941 рр. Загалом цей неповний список налічує понад 1 000 імен. Наступні списки з короткими анотаціями про співробітників усіх рангів з'явилися майже за 50 років по тому. Вони включені до збірок документів і матеріалів щодо історії Української академії наук за 1918–1941 рр., підготовлених Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, Інститутом архівознавства й Інститутом рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в 1993–2003 рр. За нашими приблизними підрахунками вони налічують близько 4 000 імен співробітників УАН–ВУАН.

Соціальні відносини у неоднозначному науковому середовищі, по можливості, персоніфіковані авторкою. Біографічна інформація у праці подається нею з пам'яті або з інших джерел, зокрема і мало доступних на той час у радянській Україні (наприклад, інформація про репресованих), інколи містить суб'єктивні оцінки, мотивовані особистими уявленнями про особу, конкретну ситуацію, і які в окремих випадках потребують перевірки, уточнення або коментарів. Певні епізоди праці містять важливі для біографіки повідомлення щодо подій навколо тих чи інших осіб. У праці багато матеріалів, що торкаються академічного життя та діяльності осіб або їх минулого. Багато уваги авторка приділила постатям академіків С. М. Грушевського, А. Ю. Кримського, Ф. І. Шміта, О. І. Левицького, Д. І. Багалія М. П. Василенка, С. О. Єфремова, М. Ф. Кашенка та науковцям установи.

Для прикладу коротко проаналізуємо два розлогіх сюжети, пов'язані з відомим істориком, академіком ВУАН М. І. Яворським, автором перших в українській історіографії марксистських підручників із історії України, праць із історії громадських рухів і революції в Україні. Йому Наталія Дмитрівна присвятила у двох частинах праці близько двох сторінок [14, ч. 1, с. 65, 66; ч. 2, с. 19]. Без сумніву, авторка була добре знайома з ним, його біографією та напрямом наукових досліджень. Близько двох років академік М. І. Яворський фактично очолював в Академії І-й історично-філологічний відділ і низку комісій, у яких працювала Н. Д. Полонська-Василенко.

У її текстах домінують два напрями. Перший — кар'єрний. Він містить статистичну інформацію про харківський науковий й адміністративний період діяльності, та київський, академічний. Науковий доробок і наукові погляди вченого авторка оцінює сумарно, без посилок на конкретні праці. Досить конкретно визначає його місце в науковій історичній ієрархії, зокрема як історика-марксиста. За масштабами вона порівнює його з московським істориком професором М. М. Покровським, наголошує, щодо він «...до науки стояв ближче,

ніж усі комуністи, яких побачила за цю добу в своїх стінах ВУАН. З ним можна було не погоджуватись, але відкидати його наукові концепції з висока не можна ...». Не маскує вона свого сталення до М. І. Яворського як до члена КП(б)У і більше десяти разів до прізвища науковця додає визначення «комуніст», «марксист». Очевидно, суб'єктивне ставлення Наталії Дмитрівни до особи академіка М. І. Яворського було пов'язане з його галицьким походженням, європейською освітою (Львівський, Віденський університети), боротьбою проти «української буржуазної історіографії» та школи М. С. Грушевського, «диктаторських» методів керівництва відділом, на відміну від попереднього керівника — академіка Д. І. Багалія, одного з вчителів Н. Д. Полонської-Василенко. Другий напрям був пов'язаний із «офіційним» мотивом ув'язнення вченого (повторюється двічі) — службою в роки Першої світової війни в австрійській армії. Хоча насправді М. Я. Яворський потрапив під вістря слідчих у справі «Український національний центр» (1931–1932), був звинувачений у «націоналістичному ухилі» та приховуванні «контрреволюційного минулого», єдиний серед заарештованих член КП(б)У.

В якості одного з джерел, використаних при написанні біографічного сюжету, Наталія Дмитрівна посилається на працю колишнього в'язня соловецьких концтаборів С. Підгайного «Українська інтелігенція на Соловках» і нарис, присвячений ним М. І. Яворському. В ньому автор із великою теплотою та повагою пригадує перебування академіка на соловецькій каторзі. У надлюдських умовах праці та виживання він завжди залишався вченим, інтелігентом, палким патріотом України та непримиренним ворогом більшовизму. Підсумовуючи свої спомини про М. І. Яворського, Наталія Дмитрівна приймає думку С. О. Підгайного та цитує фразу з його нариса, що той «...стояв все таки на українській національній плятформі» [8, с. 57–60].

На прикладі цього сюжету маємо припустити, що сучасним історикам Української академії наук цікавішими будуть особисті погляди Н. Д. Полонської-Василенко та її однодумців на події навколо особи академіка М. І. Яворського, ніж помилки авторки у наданій інформації. Це стосується й інших біографічних сюжетів і додатків.

У радянські часи виокремлений період життя та діяльності Академії проходив на хвилі боротьби з «буржуазно-націоналістичними елементами в гетьмансько-петлюрівській академії» та під іншими гаслами і супроводжувався фальшуванням самої історії України та, в її контексті, діяльності Академії. Державна стратегія щодо т. з. культурної революції (яка виявилася у реорганізації Академії наук, переслідуванні «буржуазної» культури й усуненні старої наукової інтелігенції, розгортанні руйнівної політики проти української на-

укової інтелігенції) супроводжувалася вилученням із історії наукової установи імен, біографій, нівелюванням наукових досягнень, забороною друкувати й вже друківаних праць тощо багатьох дійсних членів, членів-кореспондентів, видатних учених, учених, співробітників академічної установи, репресіями і їх необґрунтованим звільненням із Академії. В цьому контексті персонологічний аспект нарисів Н. Д. Полонської-Василенко набуває конкретного значення джерела для сучасних досліджень із історії Української академії наук.

Політичні репресії в Академії наук

Тема політичних репресій сама по собі визначена логікою радянського, а точніше сталінського режиму. На тему політичних репресій існує численна наукова література й описати її майже неможливо. Але для нашої мети варто нагадати слова із виступу І. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б) у 1939 р.: «...у результаті усїєї цієї велетенської і культурної роботи народилася і склалася у нас численна нова, радянська інтелігенція, яка вийшла із лав робітничого класу, селянства, радянських службовців, плоть від плоті та кров від крові нашого народу, — інтелігенція, яка не знала ярма експлуатації, яка ненавидить експлуататорів і готова слугувати народам СРСР вірою і правдою... народження нової, народної, соціалістичної інтелігенції є одним із найважливіших результатів культурної революції у нашій країні» [15, с. 589].

Сталінська логіка корелюється із тим, що створення нової інтелігенції супроводжувалося масовими репресіями. Нагадаємо, що станом на 1938 р. із 1996 депутатів попереднього партійного форуму (1934) було репресовано 1108 осіб, із них 848 — розстріляно. На нашу думку, таке співвідношення (до 70 відсотків репресованих) було і в окремих соціальних, національних, наукових, політичних, військових структурах. Це стосується і так званої «Справи СВУ» (1930) — із 45 притягнених до несправедного суду осіб 15 представляли Академію наук України.

Як було зазначено — однією із дійових осіб праці є радянська влада, з діями якої щодо української науки та Української академії наук авторка бореться інтелектуальними засобами. Таму у своїх працях Н. Д. Полонська-Василенко послідовно документує тиск радянської влади на інтелектуальну незалежність науковців, задекларовану в першому Статуті Академії наук, і загалом на українську інтелігенцію, результатом чого стали тотальні моральні утиски або кримінальні справи, що об'єднуються науковцем під загальною назвою — репресії⁷.

Адміністративні та моральні утиски влади не минули й саму Н. Д. Полонську-Василенко, науковця, жінку шляхетного походження, дочку офіцера, представника старої наукової інтелігенції. З початком масових репресій вона пережила особисту трагедію як дружина «ворога народу» (процес «Київського обласного центру дії», 1924). У цьому і наступних процесах — «Спилка визволення України» (1929–1930), «Український національний центр» (1931–1932)⁸ були засуджені багато її друзів і колег. Тема і проблеми її наукових зацікавлень як представниці державницької історичної школи (М. П. Василенко, М. В. Довнар-Запольський, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський), попали у поле критики партійного керівництва Академії. Як і більшість співробітників Академії наук Наталія Дмитрівна до 1934 р. (остаточне звільнення) неодноразово була звільнена з роботи, пройшла шлях принизливих чисток і покаянь, змушеної участі у викривленій «українізації», виключення праць із видавничих планів тощо⁹.

На сторінках нарисів авторка неодноразово торкається особисто-психологічних моментів, пов'язаних із її чоловіком — академіком М. П. Василенком [14, ч. 1, С. 15, 20, 29, 49–51 тощо, ч. 2, с. 18, 65]. Причетність М. П. Василенко до кадетської партії та портфель міністра освіти в уряді П. П. Скоропадського спричинилися до нападів із боку радянської влади та притягнення до суду за підозрою у причетності до «шпигунської підпільної» організації «Київського обласного центру дії».

Українська Академія Наук, заснована ще до утворення радянської влади, являла собою місце зосередження української інтелектуальної еліти. З початку 1920-х рр. поступово змінюється статус Академій і науковців. В умовах радянського режиму наукова інтелігенція поступово перетворювалася в невизначений «прошарок», обмежений у свободі творчості, відкритий до маніпулювання їх долею, а сама Академія набувала статус одного з bastionів «буржуазної науки і культури».

Під репресіями Н. Д. Полонська-Василенко мала на увазі всю систему каральних заходів із боку держави, спрямованих, із одного боку — на системну розправу над старшим поколінням української

⁷ Термін «політичні репресії» з'явився пізніше.

⁸ Цей процес в книзі Н. Д. Полонської-Василенко не згадується. Нагадаємо, що керівником УНЦ було «визначено» академіка ВУАН М. І. Яворського (розстріляний у 1937 р.). До справи був притягнутий М. С. Грушевський.

⁹ Ще в 1950–1980-і рр. в українській історіографії поряд із ім'ям Н. Д. Полонської-Василенко використовувалося визначення — «українська буржуазна націоналістка», «вульгарний соціолог» та ін.

наукової еліти, а з іншого — на формування нової академічної спільноти для обслуговування соціалістичного будівництва. Це були різноманітні морально-політичні утиски (звільнення в порядку «чисток», каяття, обмеження свободи в науковій творчості, відмова в друкуванні наукових праць тощо), відкриття кримінальних справ, політичних процесів (арешти, заслання, фізичне знищення) тощо [14, ч. 2, с. 70].

Починаючи з 1923 р. тема репресій стає наскрізною темою історії Академії наук. Із цього часу розпочалася, за висловом Н. Д. Полонської-Василенко, боротьба з націоналізмом «під прапором інтернаціоналу» [14, ч. 1, с. 106]. Знищенню покоління української інтелігенції, яка творила українську науку та культуру наприкінці XIX – перше тридцятиліття XX ст., виборювала незалежність країни та науки, вона присвятила кілька окремих параграфів із красномовними назвами: «Процес Центра Дій», «Самогубство Д. М. Щербаківського», «Процес СВУ», «Чистка ВУАН», «Дискредитація вчених», «Катастрофа 1933 року» та розділ «Репресії в Академії Наук» [14, ч. 1, с. 49–53, 67–76; ч. 2, с. 9–11, 15–29, 65–81].

У книзі авторка у певній спосіб систематизувала систему політично-репресивних заходів щодо Академії наук. Із середини 1920-х рр. розпочалася адміністративно-репресивна політика, у якій використовувалася гра на міжособистісних стосунках в Академії (параграф «Повернення акад. М. С. Грушевського»). Наступ за різними напрямками на незалежність ВУАН як на «острів серед комуністичного океану» («Процес Центра Дій»). Із 1927 р. посилювалися втручання та контроль із боку уряду та партії у внутрішні справи Академії шляхом обрання «на дійсних членів Академії партійних діячів», включення Академії в державні «п'ятирічні плани», створення психологічних основ для підкорення вчених владі, їх пристосування до нових умов праці та фізичне виживання тощо.

Із 1929 р. попередній тиск советського уряду на науковців набув плановості, спрямованої на «брутальне знищення» Української Академії наук і завершення періоду «блиску ВУАН». Застосовуються різноманітні адміністративно-репресивні методи, а саме — вибори дійсних членів Академії за партійним принципом, оновлення кадрового апарату установи, здатного реалізувати марксистські за змістом ідеї та завдання, що відповідали обставинам і політиці більшовиків; советизація дисциплін гуманітарного циклу та інші структурні зміни; знищення наукових шкіл, напрямів, ліквідація діючих ще з дореволюційних часів наукових товариств у системі ВУАН, контроль над редакційною політикою, знищення академічних видань, обмеження наукових відряджень за кордон, листування; ліквідація автономії науково-дослідних установ і свободи наукової творчості.

Із весни 1930 р. із показового процесу над вигаданою СВУ розпочався великий терор. У наступні роки прийняв нові форми політичний та адміністративний контроль над науковцями, спрямований на руйнування інтелектуального наукового середовища. Це публічні осуди «буржуазних поглядів», поглиблення кампанії «безперестанних чисток¹⁰» наукових співробітників під гаслом «критики й самокритики», ревізія попередніх наукових праць, перетворення Академії наук на «велетенський “марксоленінський семінар”», «ударництво» та соцзмагання, обмеження творчості соціальними замовленнями, розвінчання наукових авторитетів, остаточна реорганізація ВУАН, перетворення її науково-дослідницької діяльності під політико-ідеологічний контроль держави та включення Академії до системи радянських установ. Зміна Статуту та назви Академії Наук (УАН – ВУАН – Академія Наук УСРР).

На глибоке переконання Н. Д. Полонської-Василенко, починаючи з початку 1920-х рр. Українська академія наук перебувала «під страшним Домокловим мечем... Перед НКВД, дійсно, всі були рівні й однаково беззахисні» [14, ч. 2, с. 81]. Науковці, незалежно від імені в науці, жили та працювали в тяжкому моральному стані. Колосальні за розміром та жорстокі й жахливі за методами та наслідками дії з боку влади були свідомо спрямовані на знищення провідної наукової верстви України, носіїв ідеї самостійної, незалежної соборної України, які працювали на користь української культури.

Політичні репресії привели до «незліченних втрат у людях». Велика інформація щодо репресованих співробітників Академії виокремлена нею у додатки. Так, до першої частини праці включено Додатки № 8, 9 [14, ч. 1, с. 137, 138], у яких авторка подає списки співробітників, заарештованих і засуджених у зв'язку з процесами КОЦД (1923–1924, 11 осіб) і СВУ (1929–1930, 21 особа¹¹). В інших додатках — Додаток № 7 [14, ч. 1, с. 128–132] і Додаток № 8 [16, ч. 2, с. 162–194] вона, поряд із прізвищем, конкретизує форму репресій (заарештований, «засуджений в процесі...», виключений, засланий, помер на заслані, виїхав за кордон тощо).

Підсумовуючи тему політичних репресій в Українській академії наук, авторка створює перший в українській історіографії «реєстр» співробітників Академії наук, які зазнали арештів і відбували за-

¹⁰ Поняття «чистка» офіційно увійшло до адміністративного лексику та нормативних документів ВУАН. Наприклад: «Протокол засідання комісії по чистці апарату ВУАН» від 6 серпня 1930 р., «Інформація комісії з чистки апарату ВУАН Центральному комітету КП(б)У по результатам роботи» від 11 жовтня 1930 р. [4, с. 99–119, 122–123].

¹¹ Список Н. Д. Полонської-Василенко (Додаток 9) потребує уточнень.

слання (за її визнанням — неповний у зв'язку з відсутністю джерел), за фахами — 250 осіб, у їх числі — 19 академіків [14, ч. 2, с. 68–70]. На нашу думку, він складався Н. Д. Полонською-Василенко на підставі відомої їй інформації щодо репресій в Українській академії наук, зокрема — із праць її колег, які працювали в Баварському та інших осередках української науки за кордоном — С. О. Підгайного (1947), М. А. Ковалевського (1953), В. Л. Плюща (1953), Н. Павлушкової (1954), В. В. Дубровського (1954), М. О. Міллера (1954), Б. А. Яковлева (1955), О. П. Оглобина (1956), В. П. Петрова (1956), Ф. П. Піґідо (1956) та ін.

Як ми вважаємо, унікальні можливості такого «реєстру» у якості історичного джерела вимагають від сучасних дослідників розуміння конкретної мети його використання. Без застосування такої методології мимоволі виникають своєрідні «історичні парадокси». Наприклад, автори передмови до другого перевидання «Українська Академія Наук» (1993) І. В. Верба, П. Д. Овчаренко, О. С. Рубльов зробили підрахунки людських втрат серед представників історичної науки за 1920–1941 рр. Джерелом був додаток до іншої праці Н. Д. Полонської-Василенко «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» [12], за якими було втрачено 185 талановитих дослідників, серед яких істориків — 80, істориків права — 20, археологів — 14, етнографів — 22, антропологів — 2, мистецтвознавців — 9, економістів — 6, сходознавців — 5, соціологів — 2, істориків літератури та церкви — 15 [14, с. 15]. Майже 10 років потому, С. Г. Водотикою була здійснена спроба підрахувати, спираючись на дані Н. Д. Полонської-Василенко та за своїми критеріями, кількість репресованих серед науковців історичного «циклу». За його підрахунками у ВУАН було репресовано 49 істориків із 135, 15 із 48 археологів, усі сходознавці, 9 із 20 істориків держави і права [2, с. 87].

Такі розбіжності у підрахунках людських утрат не випадкові. Критерії для використання таких джерел потребують кореляції, зокрема уточнення дат життя, прізвищ, імен та по батькові, виключення з нього прізвищ осіб, які повторюються (як то, М. І. Яворський), ніколи не працювали в ВУАН (наприклад, московська археологія Т. С. Пасек), не були репресовані тощо.

При цьому слід враховувати, що великий фактологічний матеріал, зібраний Н. Д. Полонською-Василенко та її колегами-однодумцями на еміграції щодо науковців і співробітників Академії наук, постраждалих від репресивної радянської системи, був спрямований на збереження їхніх імен, наукової спадщини та пам'яті. Своім «реєстром» Н. Д. Полонська-Василенко започаткування складення сумнівного мартирологу, що отримав продовження у незалежній Україні.

Тема політичних репресій в українському науковому та академічному середовищі 1920–1940-х рр. отримала розвиток у працях С. І. Білоконя, Ю. І. Шаповала, В. М. Даниленко, Г. В. Касьянова та ін. У середині 1990-х рр. були розкриті матеріали найвищого ступеню секретності — «окремої папки» вищого політичного керівництва України, що дають можливість для з'ясування та розуміння причин, методів засилля тоталітаризму, зокрем і щодо Всеукраїнської академії наук [3]. Іщ 1992 р. Інститутом історії України НАН України, Службою безпеки України, Українським просвітницьким товариством «Меморіал» імені Василя Стуса, Всеукраїнською спілкою краєзнавців була ініційована Державна програма «Реабілітовані історією»¹², спрямована на ґрунтовне дослідження в Україні державного терору радянської доби, висвітлення трагічних подій в історії країни, встановлення наслідків масштабних репресій, відновлення історичної справедливості та повернення незаслужено забутих імен. У її межах здійснюється дослідження наслідків репресій і трагічної долі співробітників Української Академії наук, які постраждали від них. Але нарис історії Української Академії наук Н. Д. Полонської-Василенко та праці її одноподумців по еміграції започаткували ще в середині 1950-х рр. процес реабілітації та повернення імен науковців, які «зробили свій внесок у скарбницю всеукраїнської культури».

Повернення історії

У підсумках акцентуємо на кількох важливих, на нашу думку, напрямках дослідження 100-літньої історії Національної академії наук України.

В українській історіографії праця Н. Д. Полонської-Василенко «Українська академія наук (Нарис історії)» являє собою унікальне соціокультурне, історично-антропологічне, просопографічне джерело, що віддзеркалює різні аспекти академічної реальності від часів незалежності Української Академії наук до підпорядкування інтелектуальної установи тоталітарній політичній системі (1918–1940). Праця пройнята власними роздумами про долю національної Академії наук і її дійових осіб, що робить її з'єднувальною ланкою між минулим і майбутнім.

Потенціал дослідниці значною мірою розширює сучасне розуміння механізмів і процедур взаємодії Української Академії наук в особах науковців, автора праці та влади й може стати предметом окремого дослідження.

¹² Станом на липень 2015 р. видано 100 томів науково-документальної серії «Реабілітовані історією».

Праця «Українська академія наук (Нарис історії)» — це також спогади про власний досвід, збережений у свідомості Н. Д. Полонської-Василенко та науковців, які розділили долю авторки на еміграції (за М. Хальбваксом — колективна пам'ять). Спільне минуле української наукової інтелігенції стає важливим елементом групової ідентифікації, що вимагає його осмислення істориками (історична пам'ять).

Н. Д. Полонська-Василенко уявляла для себе Українську Академію наук своєрідним «місцем пам'яті» — храмом науки. Тому вона як історик-позитивіст презентує сучасну для неї історію наукової установи через ланцюжок подій, фактів, осіб і намагається крок за кроком реконструювати пам'ять, яку вона (Академія) містить у собі. У контексті «місць пам'яті» (за П. Нора) праця може стати джерелом для представлення Академії символом спадщини наукової спільноти та національної ідентичності. Такий підхід може бути плідним для оновлення історіографії високої наукової установи та у конструюванні інших моделей репрезентації її історії.

1. *Верба І. В.* Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973) [Текст] / І. В. Верба. – Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2008. – 324 с.
2. *Водотика С. Г.* Історична наука УСРР 1920-х років : соціологічні, організаційні та концептуальні основи функціонування [Текст] / С. Г. Водотика. – Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2006. – 335 с.
3. Діяльність Всеукраїнської академії наук за документами вищого політичного керівництва України другої половини 20-х – першої половини 30-х років [Текст] // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : науковий і документальний журнал. – Київ, 1997. – № 1–2. – С. 186–206.
4. Історія Національної Академії наук України. 1929–1933 : Документи і матеріали [Текст] / упоряд. Т. В. Вересовська, В. Г. Врублевський, В. А. Кучмаренко та ін. – Київ, 1998. – 542 с.
5. *Моргун О.* До життєпису Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко [Текст] / О. Моргун // Укр. історик. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1983. – № 2–4. – С. 50–54.
6. *Оглоблин О.* Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко [Текст] / О. Оглоблин // Наук. записки УВУ. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 95–100.
7. *Петров В.* Розвідки [Текст] / В. Петров ; упоряд. В. Брюховецький : в 3-х т. – Київ : Темпора, 2013. – Т. 2. – С. 625–655.
8. *Підгайний С.* Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933–1941 [Текст] / С. Підгайний. – Новий Ульм : Прометей, 1947. – 93 с.
9. *Полонська-Василенко Н. Д.* Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені більшовиками [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко // Укр. бібліологічні Вісті. – Авгсбург : Видання ВУАН, 1952. – Вип. 1. – С. 51–53.
10. *Полонська-Василенко Н. Д.* Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко // Записки НТШ : зб. на пошану укр. учених, знищених більшовицькою Москвою. – Париж ; Чикаго, 1962. – Т. 173. – С. 7–111.

11. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : в 2-х т. [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко. – Київ : Либідь, 1992. – Т. 1–2.
12. Полонська-Василенко Н. Д. Нове фальшування історії (З приводу 40-ліття ВУАН [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко // Вісник ООЧСУ. – Нью-Йорк, 1959. – Ч. 3. – С. 20–24.
13. Полонська-Василенко Н. Д. Спогади [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко ; упоряд., вступ. стаття та іменний покажчик В. Шевчука. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 431–455.
14. Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук (Нарис історії) : в 2-х ч. [Текст] / Н. Д. Полонська-Василенко – Київ : Наук. думка, 1993 – 2-е вид. (Репринтне відтворення з видання).
15. Сталин И. В. Вопросы ленинизма [Текст] / И. В. Сталин. – Москва : Госполитиздат, 1945. – 611 с.

REFERENCES

1. Verba, I. V. (2008). *Zhyttia i tvorchist Natalii Polonskoi-Vasylenko (1884–1973)* [Life and work of Natalia Polonskaya-Vasilenko (1884–1973)]. Nizhyn. [in Ukrainian].
2. Vodotyka, S. H. (2006). *Istorychna nauka USRR 1920-kh rokiv : sotsiolo-hichni, orhanizatsiini ta kontseptualni osnovy funktsionuvannia* [Historical science of the Ukrainian SSR of the 1920s: sociological, organizational and conceptual foundations of functioning]. Kherson. [in Ukrainian].
3. *Diialnist Vseukrainskoi akademii nauk za dokumentamy vyshchoho politychnoho kerivnytstva Ukrainy druhoi polovyny 20-kh – pershoi polovyny 30-kh rokiv* [Activities of the All-Ukrainian Academy of Sciences on the documents of the top political leadership of Ukraine in the second half of the 20's – the first half of the 30's]. (1997). In *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB : naukovyi i dokumentalnyi zhurnal* [From the archives of VUChK-GPU–NKVD-KGB: scientific and documentary magazine]. (Vol. 1–2, pp. 186–206). Kyiv [in Ukrainian].
4. *Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy. 1929–1933 : Dokumenty i materialy* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1929–1933: Documents and materials] (1998). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Morhun, O. (1983). *Do zhyttiepysu Natalii Dmytrivny Polonskoi-Vasylenko* [To the biography of Natalia Dmitrievna Polonskaya-Vasilenko]. *Ukrainskyi istoryk*, 2–4, 50–54. [in Ukrainian].
6. Ohloblyn, O. (1963). *Nataliia Dmytrivna Polonska-Vasylenko* [Natalia Dmitrievna Polonskaya-Vasilenko]. In *Naukovi zapysky UVU*. (Vol. 7, pp. 95–100). Munich [in Ukrainian].
7. Petrov, V. (2013). *Rozvidky* [Intelligence]. In 3 vols. (Vol. 2, pp. 625–655). Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
8. Pidgainyi, S. (1947). *Ukrainska intelihentsiia na Solovkakh. Spohady 1933–1941* [Ukrainian intelligentsia in Solovki. Memories of 1933–1941]. New Ulm: Prometei. [in Ukrainian].
9. Polonska-Vasylenko, N. D. (1952). *Vydannia Vseukrainskoi Akademii Nauk u Kyievi, znyshcheni bolshevykamy* [Publications of the All-Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, destroyed by the Bolsheviks]. In *Ukrainski Bibliolohichni Visti*. (Vol. 1, pp. 51–53). Augsburg: Vydannia VUAN. [in Ukrainian].
10. Polonska-Vasylenko, N. D. (1962). *Istorychna nauka v Ukraini za sovietskoi doby ta dolia istorykiv* [Historical science in Ukraine for the soviet era and

- the fate of historians]. In *Zapysky NTSh : zbirnyk na poshanu ukraïnskykh uchenykh, znyshchennykh bolshevytskoiu Moskvoiu* (Vol. 173, pp. 7–111). Paris; Chicago. [in Ukrainian].
11. Polonska-Vasylenko, N. D. (1992). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. In 2 vols. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
 12. Polonska-Vasylenko, N. D. (1959). *Nove falshuvannia istorii (Z pryvodu 40-littia VUAN)* [New falsification of history (About the 40th anniversary of VUAN)]. In *Visnyk OOOChSU*. (Issue 3, pp. 20–24). New York. [in Ukrainian].
 13. Polonska-Vasylenko, N. D. (2011). *Spohady* [Memoirs]. (Pp. 431–455). Kyiv: Vyd. dim Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
 14. Polonska-Vasylenko, N. D. (1993). *Ukrainska akademiia nauk (Narys istorii)* [Ukrainian Academy of Sciences (Essay of History)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
 15. Stalin, I. V. (1945). *Voprosy leninizma* [Questions of Leninism]. Moskva: Gospolitizdat. [in Russian].

Стаття надійшла 25.09.2018 р.

Lyashko Svetlana, Candidate of Historical Sciences, Leading Research Fellow of the Institute of Biographical Researches of VNLU (Kyiv).

Chroniclers of the Ukrainian Academy of Sciences: Nataliia Dmytrivna Polonska-Vasylenko.

Nataliia Dmytrivna Polonska-Vasylenko (1884–1973) is one of the first chroniclers and historiographers of the high Ukrainian Academy of Sciences. N. D. Polonska-Vasylenko described her personal views of a scholar, a long-time employee of the Ukrainian Academy, a contemporary of events in the country, in a two-volume academic work on the history of the Ukrainian Academy of Sciences in 1918–1940 “Ukrainian Academy of Sciences (Essay on History)” (Munich, 1955–1958), unusual for the time and conditions of its appearance, as well as in terms of the chosen methods, structure and content.

The article analyses the essay, taking into account the source base, particular features of the structure, the chosen methods and means of disclosure of the topic. Author’s non-standard approaches to the description of the issue of the influence of the Soviet state policies on the development of scientific thought and the fate of academicians and employees are outlined. Attention is drawn to the fact that the author was the first in the Ukrainian historiography who in the mentioned years put together a list of scholars, a kind of “register” of the staff of the Academy of Sciences who had undergone various forms of political repression, and described their significance for biographical, prosopographic and other studies in the context of the history of the academic institutions.

The work emphasizes the unique character of the Essay as a social, cultural, historical, anthropological, and prosopographic source on the history of the Academy of Sciences. Using the memoir as a source, the article identifies several promising directions for researching the history of the Academy of Sciences of Ukraine, in particular, the interaction of the academicians and the authorities, the Academy of Sciences as “site of memories”, etc.

Key words: Ukrainian Academy of Sciences, history, source, memories, political repressions.

Ляшко С. Н., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Летописцы Украинской академии наук: Наталия Дмитриевна Полонская-Василенко.

Наталия Дмитриевна Полонская-Василенко (1884–1973) — одна из первых летописцев и историографов Украинской академии наук. Личный взгляд ученого, многолетнего сотрудника Украинской академии, современника событий в стране Н. Д. Полонская-Василенко изложила в двухтомном научном труде по истории Украинской Академии наук в 1918–1940 гг. «Украинская академия наук (Очерк истории)» (Мюнхен, 1955–1958), необычном для времени и условий, при которых он появился, а также по выбранным методами, структуре и содержанию.

Очерк проанализирован с учетом имеющихся источников, особенностей структуры, выбранных методов и средств раскрытия изложенной темы. Отмечены нестандартные авторские подходы к раскрытию темы влияния политики советского государства на развитие научной мысли и судьбы ученых и сотрудников. Отмечено, что автор первой в украинской историографии тех лет создала своеобразный «реестр» сотрудников Академии наук, подвергшихся политическим репрессиям, и их достижений для биографических, просопографических и других исследований в контексте истории учреждения.

Определена уникальность труда как социокультурного, исторического, антропологического, просопографического источника по истории Академии наук. Изучение труда как источника дало возможность выделить несколько перспективных направлений исследования истории Академии наук Украины, в частности: взаимодействие сотрудников учреждения и власти; Академия наук как «место памяти» и др.

Ключевые слова: Украинская академия наук, история, источник, воспоминания, политические репрессии.